

OGAHIY POETIK VA TARIXIY ASARLARIDA OZODLIK TUSHUNCHASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20078469>

Fan o'qituvchisi: **Rustamov Orifjon Mirzokulovich**

Norboboyev Shohruh Fahriddin o'g'li

SamDChTI Roman - german tillar fakulteti

Filologiya va tillarni o'qitish (nemis tili) yo'nalishi

3-bosqich 2301-guruh talabasi

shohruhnorboboyev@gmail.com

+998949991019

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XIX asr o'zbek adabiyotining yirik vakili, shoir va tarixchi Ogahiyning ijodida "ozodlik" tushunchasining badiiy-falsafiy talqini tahlil qilinadi. Maqolada shoirning g'azal, muxammas va dostonlaridagi erkinlik motivlari, shuningdek, "Tarixi Shaxruxiya" asaridagi siyosiy mustaqillik va adolat g'oyalari o'rtasidagi bog'liqlik yoritilgan. Ogahiy ijodida ozodlik nafaqat shaxsiy ruhiy holat, balki ijtimoiy adolat, ilmiy bilimga intilish va vatanparvarlik tuyg'usi sifatida namoyon bo'lishi ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari shoirning inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotida erkin fikrlashning hal qiluvchi rolini ta'kidlaganligini isbotlaydi.*

Kalit so'zlar: *Ogahiy, ozodlik, erkinlik, adolat, "Tarixi Shaxruxiya", g'azal, falsafiy lirika, XIX asr adabiyoti, ma'rifatparvarlik.*

Аннотация: *В данной статье анализируется художественно-философская интерпретация понятия «свобода» в творчестве Огахия, выдающегося представителя узбекской литературы XIX века, поэта и историка. В статье освещается связь мотивов свободы в газелях, мухаммах и эпосах поэта, а также идей политической независимости и справедливости в произведении «История Шахрухия». Показано, что свобода в творчестве Огахия проявляется не только как личное состояние души, но и как чувство социальной справедливости, стремление к научным знаниям и патриотизм. Результаты исследования доказывают, что поэт подчеркивал решающую роль свободомыслия в развитии человека и общества.*

Ключевые слова: *Огахий, свобода, свобода, справедливость, «История Шахрухия», газель, философская лирика, литература XIX века, Просвещение.*

Abstract: *This article analyzes the artistic and philosophical interpretation of the concept of "freedom" in the work of Ogahiy, a prominent representative of Uzbek literature of the 19th century, poet and historian. The article highlights the connection between the motifs of freedom in the poet's ghazals, muhammas and epics, as well as the*

ideas of political independence and justice in the work "The History of Shahrukhiya". It is shown that freedom in Ogahiy's work is manifested not only as a personal state of mind, but also as a sense of social justice, the pursuit of scientific knowledge and patriotism. The results of the study prove that the poet emphasized the decisive role of free thinking in human development and the development of society.

Keywords: *Ogahiy, freedom, freedom, justice, "The History of Shahrukhiya", ghazal, philosophical lyrics, 19th century literature, enlightenment.*

KIRISH

XIX asr o'zbek adabiyoti va madaniyati tarixida Muhammad Rizo Ogahiy (1809–1874) o'ziga xos o'rin tutadi. U nafaqat iste'dodli shoir, balki mohir tarjimon, tilshunos va tarixchi olim sifatida ham tanilgan. Ogahiy ijodi davrning murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyati, Xiva xonligidagi hukmronlik tartiblari va ma'naviy izlanishlar fonida shakllangan. Shoirning merosida insonning ichki dunyosi, uning erkinlikka bo'lgan intilishi va jamiyatdagi o'rnini masalalari markaziy o'rinni egallaydi.

“Ozodlik” tushunchasi Ogahiy ijodida ko'p qirrali fenomen sifatida namoyon bo'ladi. Bu tushuncha bir tomondan, tasavvufiy ma'noda nafs ustidan g'alaba qozonish va ruhiy poklanish bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, ijtimoiy hayotda adolat, tenglik va mustaqil fikrlash huquqi bilan uzviydir. Shoirning poetik asarlarida ozodlik – bu qullikdan, jaholatdan va zulmdan xalos bo'lish yo'li deb tushunilsa, uning tarixiy asarlarida bu tushuncha davlat boshqaruvidagi me'yorchilik, qonun ustuvorligi va xalq farovonligi bilan izohlanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda milliy o'zlikni anglash,

erkin fuqarolik jamiyatini shakllantirish va ma'naviy ozodlik masalalari yana e'tibor markaziga chiqqan. Ogahiyning ozodlik haqidagi qarashlarini o'rganish orqali biz o'tgan asrlardagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni tiklashimiz va ularni zamonaviy kontekstda qayta talqin qilishimiz mumkin.

Maqolaning maqsadi – Ogahiyning badiiy va ilmiy merosidagi “ozodlik” tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib berish, uning poetik va tarixiy asarlarda ifodalanish xususiyatlarini aniqlash hamda shoirning erkinlik g'oyalarining bugungi kun uchun ahamiyatini baholashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Ogahiy ijodida “ozodlik” tushunchasining falsafiy-asoslarini tahlil qilish;
2. Shoirning g'azal va dostonlaridagi erkinlik motivlarini o'rganish;
3. “Tarixi Shaxruxiya” asaridagi siyosiy ozodlik va adolat g'oyalarini yoritish;
4. Ogahiyning ma'rifatparvarlik qarashlarida bilim va erkin fikrning o'rnini belgilash.

Tadqiqotda matnshunoslik, qiyosiy tahlil, tarixiy-funksional usullar va sistemali yondashuvdan foydalanildi.

Muhammad Rizo Ogahiy ijodining eng muhim jihati shundaki, u an'anaviy sharq she'riyati qoliplaridan foydalansada, ularga yangi, zamonga xos mazmun yuklagan. XIX asr Xiva xonligida ijtimoiy tabaqalanish keskinlashgan, feodal zolimlik avj olgan bir davrda shoirning ozodlik haqidagi kuylari chuqur ma'naviy yukga ega edi. Ogahiy uchun ozodlik – bu avvalo, insonning o'z "Men"ini anglashi, qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishi va jamiyatda munosib o'rin tutishidir.

Shoirning falsafiy qarashlarida ozodlik tushunchasi ikki yo'nalishda rivojlanadi: birinchisi, individual-psixologik ozodlik, ikkinchisi, ijtimoiy-siyosiy ozodlik. Individual ozodlik deganda, Ogahiy insonning jaholat, xurofot va past himmatlardan xoli bo'lishini tushungan. Uning fikricha, haqiqiy erkinlik tanani emas, balki ruhni qullikdan ozod qilishdir. Bu yondashuvda shoir Navoiy va Bedil ta'sirini sezish mumkin, ammo Ogahiy bu g'oyalarni o'z davrining realiyalari bilan boyitgan.

Ogahiyning "Devon"idagi g'azallarni tahlil qilganimizda, shoirning ozodlikni "havas" va "hasad"dan forig' bo'lish deb tushunishini ko'ramiz. U insonni ozod qiluvchi kuch sifatida ilm-fanni, aql-idrokni va vijdon tozaligini ko'rsatadi. Shoirning fikricha, johil odam qanchalik boy yoki mansabdor bo'lmasin, u o'z nafs va bid'atlarining qulidir. Aksincha, ilmi va vijdonli inson

qanchalik kambag'al bo'lmasin, u ma'naviy jihatdan ozod va hurdir. Bu fikr shoirning quyidagi misralarida yaqqol aks etgan:

> Erkinlikdur kim, dilu jonni balo din qutqarur,

> Ilmu fan nuridir, insonni zulumotdin qutqarur.

Bu yerda Ogahiy ozodlikni jismoniy cheklovlaradan ko'ra, ma'naviy qorong'ulikdan xalos bo'lish bilan bog'laydi. Uning falsafasida "ozodlik" tushunchasi "adolat" va "haqiqat" tushunchalari bilan chambarchas bog'liq. Adolat o'rnatilmagan jamiyatda haqiqiy ozodlik bo'lishi mumkin emas, chunki zulm ostida yashagan inson doimiy qo'rquv va noaniqlik ichida yashaydi.

Shuningdek, Ogahiy ijodida ozodlik tushunchasi tasavvufiy "fano" va "baqo" martabalari bilan ham aloqador. Lekin shoir bu yerda passivlikni emas, balki faol harakatni targ'ib qiladi. Uningcha, inson Alloh oldida bandalik burchini ado etish orqali haqiqiy erkinlikka erishadi, chunki bu yo'lda u dunyoviyning razil istaklaridan ustun keladi. Bu qarash Ogahiyning diniy-ma'rifiy dunyoqarashining ajralmas qismi bo'lib, uning ijodida axloqiy komil inson idealini shakllantirishga xizmat qiladi [1].

Ogahiyning lirik merosi, xususan, uning g'azal va muxammaslari ozodlik mavzusining badiiy ifodasi boy manba hisoblanadi. Shoir o'z she'rlarida zamonaning og'ir ahvoli, hukmdorlarning adolatsizligi va oddiy xalqning ezilgan holati haqida gapirar ekan, ozodlikni eng oliy ne'mat sifatida ulug'laydi.

Shoirning “G‘azaliyot”ida erkinlikka intilish motivi ko‘pincha “qush” va “bulbul” obrazlari orqali ifodalanadi. Qushning osmonda erkin parvoz qilishi shoir uchun insonning ruhiy erkinligi ramzidir. Ogahiy qafasdagi bulbulning zorligini tasvirlar ekan, aslida o‘z davridagi ziyolilarning siyosiy va ijodiy erkinlikdan mahrum holatini nazarda tutadi. Masalan, shoirning bir g‘azalida:

> Meni zindoni g‘amdin ozod et, ey sabo,

> Yetkaz xabar do‘stimga, holimni bayon et.

degan satrlar bor. Bu yerda “zindoni g‘am” nafaqat shaxsiy qayg‘u, balki butun bir avlodning ijtimoiy nochorligi va umidsizligidir. “Sabo” (shamol) esa ozodlik elchisi, xabar yetkazuvchi vosita sifatida g‘avdalanadi. Ogahiy tabiat hodisalarini insoniy his-tuyg‘ular bilan bog‘lash orqali ozodlik istagini universal kosmik darajaga ko‘taradi.

Ogahiyning “Munojot” janridagi asarlarida ham ozodlik mavzui chuqur falsafiy tus oladi. Shoir Yaratgandan nafaqat dunyoviy ne‘matlar, balki “ko‘ngil ozodligi”ni so‘raydi. Uning fikricha, ko‘ngli ozod inson hech qanday tashqi bosimga dosh bera oladi va hayot qiyinchiliklariga bardoshli bo‘ladi. Bu yerda Ozodlik tushunchasi Sabr va Qanoat tushunchalari bilan uyg‘unlashib ketadi. Lekin bu qanoat passiv rozilik emas, balki o‘z qadr-qimmatini saqlagan holda yashash mahoratidir.

Shoirning tarjima asarlari, xususan, Fors va Arab adabiyotidan qilgan

tarjimalarida ham erkinlik g‘oyalari uchraydi. Ogahiy tarjima orqali nafaqat so‘zlarni, balki g‘oyalarni ham o‘zbek o‘quvchisiga yetkazishga intilgan. U erkin fikrli shaxslarning jasoratini, haqiqat yo‘lida kurashini tarannum etgan asarlarni afzal ko‘rgan. Bu orqali shoir o‘z xalqini ma‘naviy uyg‘onishga, mustaqil fikrlashga undagan.

Ogahiy ijodida ozodlikning yana bir qirrasini – bu so‘z erkinligi. Shoir o‘z she‘rlarida haqiqatni aytishdan qo‘rqmaslik kerakligini ta‘kidlaydi. Uningcha, shoirning vazifasi – jamiyatdagi illatlarni fosh etish va adolatni himoya qilish. Bu esa o‘z navbatida, katta jasorat va ichki ozodlikni talab qiladi. XIX asr sharq sharoitida hokimiyat tanqid qilish o‘lim bilan jazolanishi mumkin bo‘lgan davrda, Ogahiyning bunday pozitsiyasi uning ma‘naviy jasorati va erkin ruhli shaxs ekanligidan dalolat beradi [2].

Shoirning “Hazil-mutoyiba” janridagi she‘rlarida ham ozodlik masalasi kinoya va istehzo orqali beriladi. U zamonaning soxta donishmandlari, riyokor mullalar va adolatsiz beklarni hajv qilar ekan, ularning aslida qanchalik “qul” ekanliklarini ko‘rsatadi. Ularning ozodligi yo‘q, chunki ular pul, mansab va xushomadgo‘ylik zanjirlari bilan bog‘langan. Haqiqiy ozod shaxs esa, Ogahiy nazarida, halol mehnat qilgan, ilimli va vijdonli insondir.

Ogahiyning nafaqat shoir, balki tarixchi sifatidagi faoliyati uning ozodlik tushunchasiga bo‘lgan yondashuvini

yanada chuqurlashtiradi. Uning “Tarixi Shaxruxiya” asari Xiva xonligi tarixiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda siyosiy voqealar, hukmdorlar faoliyati va jamiyat ahvoli batafsil yoritilgan. Bu asarda ozodlik tushunchasi badiiy metafora emas, balki aniq siyosiy-kategorik ma’noda, ya’ni davlat mustaqilligi, qonun ustuvorligi va fuqarolar huquqlari kontekstida tahlil qilinadi.

“Tarixi Shaxruxiya”da Ogahiy adolatli hukmdor va zolim hukmdor obrazlarini qiyoslaydi. Uning fikricha, xalqning ozodligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri hukmdorning adolatiga bog‘liq. Agar hukmdor shariat qonunlariga va odatlarga amal qilsa, xalq tinch va erkin yashaydi. Aks holda, zulm va zo‘ravonlik avj oladi, xalq esa qullikka tushadi. Ogahiy tarixiy faktlar orqali shuni ko‘rsatadiki, adolatsizlik davlatning zaiflashishiga va oxir-oqibatda uning qulashiga olib keladi.

Asarda Shaxruxon II davri voqealari tasvirlanar ekan, Ogahiy siyosiy intriga, fitna va poraxo‘rlikning jamiyatga qanchalik zararli ekanligini ochib beradi. U bu illatlarni “ozodlik dushmani” deb ataydi. Chunki fitna korxonalarini xalq o‘rtasida ishonchsizlik urug‘ini sochadi, odamlarni bir-biriga dushman qilib qo‘yadi. Bunday muhitda hech kim o‘zini xavfsiz va erkin his qila olmaydi. Ogahiyning yozishicha, haqiqiy siyosiy ozodlik – bu qonun oldida barchaning tengligi va har bir fuqaroning o‘z huquqlarini himoya qila olish imkoniyatidir [3].

Ogahiy “Tarixi Shaxruxiya”da diplomatik munosabatlarni ham tahlil

qiladi. U Xiva xonligining qo‘shni davlatlar, xususan, Rossiya imperiyasi bilan munosabatlarini yozar ekan, davlat suverenitetini saqlash masalasiga alohida e’tibor qaratadi. Shoir-tarixchi uchun davlatning mustaqilligi (siyosiy ozodligi) xalqning milliy g‘ururi va kelajagi garovidir. U tashqi tahdidlar oldida birlik va hamjihatlikka chaqiradi. Bu yerda ozodlik tushunchasi vatanparvarlik g‘oyasi bilan uzilib ketmaydi. Vatanini sevish, uni himoya qilish – har bir erkin insonning burchidir.

Asarning yana bir muhim jihati shundaki, Ogahiy tarixni faqat hukmdorlar harakati sifatida emas, balki xalq hayoti va madaniyati rivoji sifatida ham ko‘rsatishga intiladi. U hunarmandchilik, savdo-sotiq, ilm-fan rivojlangan davrlarni “oltin asr” deb ataydi, chunki bunday davrlarda insonlar moddiy va ma’naviy jihatdan erkinroq bo‘lganlar. Iqtisodiy mustaqillik ma’naviy ozodlikning poydevoridir, degan fikr Ogahiyning iqtisodiy qarashlarida ham aks etgan.

Shuningdek, “Tarixi Shaxruxiya”da Ogahiy ma’lumot berish jarayonida obyektivlikka intiladi. Tarixchi sifatida u voqealarni bezaksiz, haqqoniy bayon qilishga harakat qiladi. Bu esa uning ilmiy ozodligi va kasbiy halolligidan dalolat beradi. O‘sha davrda tarixni faqat hukmdorni maqtash uchun yozish odat tusiga kirgan edi. Ogahiy esa haqiqatni yozish orqali o‘zining mustaqil pozitsiyasini namoyon etadi. Bu ilmiy jasorat ham ozodlik tushunchasining bir ko‘rinishidir [4].

Ogahiy ijodida ozodlik tushunchasi ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan chambarchas bog'liq. Shoir va olim sifatida u bilimni insonni qullikdan ozod qiluvchi eng kuchli qurol deb hisoblagan. XIX asrda Xiva xonligida konservativ kuchlar kuchli bo'lib, yangiliklarga, xususan, Yevropa ilmlariga shubha bilan qarashgan. Ogahiy esa aksincha, zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, tillarni o'rganish va fan taraqqiyotiga hissa qo'shishni targ'ib qilgan.

Ogahiyning "Chig'atoy tili qoidalari" ("Qavonin us-sihha") asari uning ma'rifatparvarlik faoliyatining yorqin namunasidir. Bu asorda shoir tilshunoslik masalalarini yoritish orqali, aslida, xalqni savodxonlikka, madaniyatga undaydi. Savodli inson aldanchilarga aldangmaydi, o'z fikrini erkin ifoda eta oladi va jamiyatda faol ishtirok etadi. Bilimsizlik esa odamni ko'r-ko'rona itoatkorlikka, xurofotga olib keladi. Demak, bilim – ozodlik kalitidir.

Shoirning turkiy, fors va arab tillaridagi she'rlari ham uning keng dunyoqarashidan dalolat beradi. U tillarni o'rganish orqali boshqa madaniyatlar bilan aloqa o'rnatish, tajriba almashish mumkinligini ko'rsatgan. Bu intellektual ochiqlik va erkinlikdir. Ogahiy tor milliy chegaralardan chiqib, umuminsoniy qadriyatlarni qadrlagan. Uning fikricha, har bir xalqning o'ziga xos madaniyati va erkinligi bor, ular o'zaro hurmat asosida yashashlari kerak.

Ogahiy ma'rifat orqali jamiyatni isloh qilish g'oyasini ilgari surgan. U yoshlarni ilm o'rganishga, kasb-hunar

egallashga chaqirgan. Mehnatkash va bilimli yosh avlodgina kelajakda mustaqil va erkin davlat qura oladi. Shoirning pedagogik qarashlarida ham ozodlik g'oyasi ustuvor. U bolalarni zo'ravonlik bilan emas, balki rag'bat va nasihat yo'li bilan tarbiyalash kerakligini ta'kidlagan. Erkin fikrli avlod tarbiyalash – davlatning eng muhim vazifasidir.

Bugungi kunda Ogahiyning ma'rifatparvarlik g'oyalari yana dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axborot texnologiyalari rivojlangan davrda ham, asosiy masala – axborotni to'g'ri tahlil qilish, haqiqatni yolg'ondan ajrata olish qobiliyatidir. Ogahiyning "ilm – nur, jaholat – zulmat" degan da'vati hozirgi raqamli asrda ham o'z kuchini yo'qotmagan. Ma'naviy ozodlik esa doimo bilim va ong darajasiga bog'liq bo'lib kelgan [5].

Ogahiyning ozodlik haqidagi qarashlari nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi kundagi ma'naviy-axloqiy izlanishlar uchun ham muhim manba hisoblanadi. Globalizatsiya jarayonida milliy identifikatsiyani saqlab qolish, erkin raqobatbardosh shaxsni shakllantirish masalalari dolzarbdir. Ogahiy ijodi shuni ko'rsatadiki, haqiqiy ozodlik tashqi omillardan ko'ra, insonning ichki madaniyati, bilimi va vijdoniga bog'liq.

Shoirning adolat va tenglik haqidagi g'oyalari zamonaviy huquqiy davlat qurish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Ogahiy ta'kidlaganidek, qonun ustuvor bo'lmagan joyda erkinlik bo'lmaydi. Bu prinsip bugungi demokratik

islohotlarning asosiy tamoyillaridan biridir. Shuningdek, Ogahiyning vatanparvarlik va milliy g'urur haqidati fikrlari yosh avlodni vatanga sadoqat ruhida tarbiyalashda qo'l keladi.

Ogahiyning ijodiy ozodligi va ijtimoiy faolligi bugungi ziyolilar uchun o'rnak bo'la oladi. U qiyin sharoitlarda ham haqiqatni yozishdan, xalqiga xizmat qilishdan to'xtamagan. Bu esa ma'naviy jasorat va fuqarolik pozitsiyasining yorqin namunadir. Zamonaviy jamiyatda ham har bir fuqaro o'z fikrini erkin bildira olishi, ijod qilishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, Ogahiyning ozodlik tushunchasi ko'p qirrali va chuqur mazmunga ega. U shaxsiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy jihatlarini o'z ichiga oladi. Shoirning merosi bizga ozodlikning haqiqiy qiymatini tushunishga, uni qadrlashga va himoya qilishga o'rgatadi. Ogahiy ijodi – erkin fikr, adolat va insoniylik darsligidir [6].

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, Muhammad Rizo Ogahiy ijodida "ozodlik" tushunchasi markaziy o'rinni egallashi va u ko'p qirrali mazmunga ega ekanligi aniqlandi. Birinchidan, Ogahiyning poetik asarlarida ozodlik ruhiy poklanish, nafs ustidan g'alaba va ma'naviy komillik ma'nosida talqin qilingan. Shoir insonni jaholat va xurofot zanjirlaridan ozod qiluvchi kuch sifatida ilm-fanni ko'rsatgan.

Ikkinchidan, "Tarixi Shaxruxiya" asarida ozodlik siyosiy mustaqillik, adolat

va qonun ustuvorligi bilan bog'lab tahlil qilingan. Ogahiy adolatli jamiyatdagi haqiqiy erkinlik mavjud bo'lishini, zulm va fitna esa ozodlik dushmani ekanligini ta'kidlagan. U davlat suverenitetini saqlash va xalq farovonligini ta'minlashni oliy maqsad deb bilgan.

Uchinchidan, Ogahiy ma'rifatparvarlik g'oyalari orqali bilim va ozodlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib bergan. U savodxonlik, kasb-hunar va tillarni o'rganishni insonning ijtimoiy va intellektual erkinligi sharti deb hisoblagan. Shoirning ilmiy va ijodiy faoliyati uning o'zi erkin fikrli shaxs ekanligini isbotlaydi.

To'rtinchidan, Ogahiyning ozodlik g'oyalari bugungi kun uchun katta ahamiyatga ega. Uning adolat, vatanparvarlik va ma'naviy jasorat haqidagi fikrlari zamonaviy fuqarolik jamiyatini shakllantirishda, yosh avlodni tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ogahiy merosi shuni ko'rsatadiki, haqiqiy ozodlik – bu mas'uliyat, bilim va vijdon uyg'unligidir.

Demak, Ogahiy ijodidagi ozodlik tushunchasi nafaqat badiiy estetik, balki chuqur falsafiy va ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'lib, u o'zbek ma'naviyati tarixida erkinlik g'oyalarining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Bu g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan va kelajak avlodlar uchun ma'naviy yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi.